

Groningen heeft zijn feestelijke Stadsschouwburg terug

DOOR PETER KARSTKAREL

In de loop van de negentiende eeuw kreeg Nederland er allerlei typen gebouwen bij. Er waren nieuwe organisatievormen van de maatschappij ontstaan die om huisvesting vroegen. Het zijn vaak belangrijke monumenten van geschiedenis en kunst, maar tot een jaar of tien á vijftien geleden werden ze vanuit de architectuurhistorische hoek nauwelijks aandacht waardig geacht: stations, kazernes, postkantoren en noem maar op. Ook voorzieningen voor ontspanning en vermaak kregen in de tweede helft van de negentiende eeuw vorm: stadsparken met muziekkoepeles of orkestschelpen en theaters, schouwburgen en concertzalen, maneges, rolschaatsbanen en zwembaden. De belangstelling voor deze typen gebouwen is in korte tijd stevig gegroeid.

De Groninger Stadsschouwburg, in 1883 gebouwd naar een uitbundig eclectisch ontwerp van F. W. van Gendt en H. P. Vogel, in 1978. Na intensief gebruik van bijna een eeuw is niet alleen een ingrijpende restauratie nodig, maar dient ook de toneelruimte aan de huidige eisen te worden aangepast. Foto: F. J. Andringa, Leeuwarden

Gedurende de periode van de afgelopen dertig jaar, waarin de eisen die aan bv. een schouwburg gesteld werden snel veranderden, gingen de meest dynamische besturen snel tot verbetering van voorzieningen en outillage over, al ging dat dan ten koste van het oude bouwwerk. Toen meende men dat die gebouwen aftands waren, waar tegenwoordig het architectuurhistorisch belang wordt onderkend. Zo is jaren geleden de Harmonie te Leeuwarden al verbouwd en uitgebreid op zo'n ongevoelige wijze dat het complex nu op de historische structuurkaart als beeldverstorend staat aangegeven. In het nabijgelegen Groningen werd minder snel aangepakt en men kreeg daar te maken met

de groeiende waardering van de architectonische kwaliteit van de Stadsschouwburg. Daar heeft het acht jaar strijd gekost om tot een aanvaardbaar compromis te komen, maar in de lente van dit jaar kon dan ook een gebouw heropend worden dat een sierraad voor de stad was gebleven.

FEESTELIJK

Iets meer dan een eeuw geleden werd de Stadsschouwburg van Groningen gebouwd. Het werd een gebouw met zo'n feestelijke decoratieve uitdrukking dat het plezier van de culturele verpozing met muziek, dans en toneel er van af straalde. Want zoals de nieuwe gevangenissen middeleeuwse rustieke burchten leken en gerechtsgebouwen een streng classicistische uitdrukking kregen, zo kwamen theater- en concertgebouwen er feestelijk uit te zien in een uitbundig neomaniërische of eclecticisme. Een typologisch overzicht van de jonge bouwkunst met een stylistisch-formele karakteristiek in iconografische zin bestaat er voor Nederland nog

niet, maar in Groningen schijnt men zich in elk geval aan de toen geldende normen te hebben gehouden.

De schouwburg werd vlak ten oosten van de binnenstad gebouwd op een ruime plek grond waar eeuwenlang het omgrachte kruithuis had gestaan. In 1882 was het Gymnasium er verzezen en een jaar later kwam de schouwburg naar ontwerp van F. W. van Gendt en H. P. Vogel tot stand. Het vrij grote gebouw had iets meer dan een ton gekost en kon voor allerlei voorstellingen in de grote zaal 826 bezoekers ontvangen. Misschien is het het goedkoopste gebouw van dit type in Nederland.

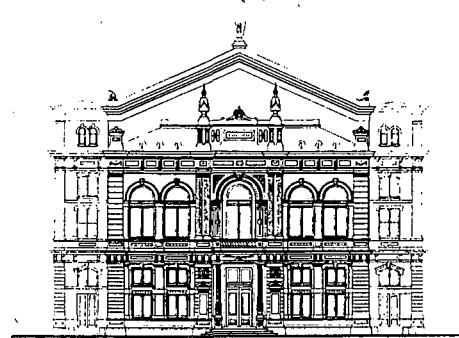
Ik beschik over enig vergelijkingsmateriaal en dat wijst uit dat de meeste in deze periode tot stand gekomen theatergebouwen elders in het land toch zeker de helft meer hebben gekost.

DUURKOOP

Dat goedkoop duurkoop is, merkten de Groningers dan ook spoedig. De grote zaal beviel wel uitstekend en bleek – want dat was toch altijd een kwestie van afwachten – een voortreffelijke acoustiek te bezitten. De andere voorzieningen waren echter krap bemeten. Met de smalle gangen en trappen viel nog te leven, maar de toch niet erg royale foyer beperkte de gebruiksmogelijkheden en de te kleine garderobes werden spoedig ervaren als een tekortkoming. In het begin van onze eeuw werden naast de loges dan ook nieuwe garderobes uitgebouwd die geheel in

SCHOUWBURG TE GRONINGEN

Voorgevel

SCHOUWBURG TE GRONINGEN

Achtergevel

Gevels van de Stadsschouwburg.
Nederlands Documentatiecentrum voor de Bouwkunst, Amsterdam.

stijl met de oorspronkelijke bouworde bleven. Later zijn er nog enkele geringere verbouwingen en aanpassingen geweest.

Er traden na het intensief gebruik gedurende bijna een eeuw ook allerlei gebreken op en na 93 jaar werden die zo ernstig dat het gebouw moest worden gesloten. Het dak was op verschillende plaatsen gaan lekken en er werd gevreesd dat er stukken uit het fraaie plafond zouden gaan vallen. Bij bouwkundig onderzoek bleek dat het gebouw onbetrouwbaar was, omdat de draagconstructie niet meer deugde. Alleen het kleine theater aan de achterzijde, het Kruithuis, kon in gebruik blijven toen het gebouw in september 1976 uit veiligheidsoverwegingen gesloten werd.

GROOTSE PLANNEN

De directie had grootse plannen met de schouwburg, want ondanks de nieuwbouw van het culturele centrum de Oosterpoort, bleef er behoefte aan theaterruimte. Grote theaterproducties en balletvoorstellingen vonden er al lang niet meer plaats, omdat Groningen er niet genoeg speelruimte voor had. Bovendien had de Harmonie deze bestemming verloren, waarbij cultuurminnend Groningen er als uiterste uit had kunnen slepen dat de voorgevels van dit voorname bouwkunstige element in de Kijk in 't Jatstraat gehandhaafd bleven, terwijl er complete nieuwbouw ten behoeve van de Rijksuniversiteit achter deze coulissen plaatsvond. Het was te verwachten dat ze daar niet een tweede keer in zouden tuinen. Toch werden in de verhitte discussies die losbrandden de argumenten ter verdediging van het schouwburgmonument aanvankelijk geheel niet gehoord.

Het ging bij de soms compleet uit de hand lopende besprekingen over de toekomst van de Schouwburg vooral om de voorzieningen en de financiële mogelijkheden. Er kwamen allerlei miljoenenprojecten op tafel: van een plan tot eenvoudig herstel van 2,7 miljoen, voorgesteld door de P.P.R.-vertegenwoordiger in de gemeenteraad, tot een ingrijpende reconstructie met een nieuwe grotere theaterzaal en een toneeltoren van 22 meter hoog die 11,4 miljoen zou moeten kosten (geïndexeerd voor 1984: 24 miljoen!).

Het leek erop dat Groningen zijn enorme toneeltoren zou krijgen en de omwonenden bleezen die tot fantastische proporties op om maar te voorkomen dat zij in de schaduw van de kolos zouden komen. De directie wenste de voorwaarde dat het theater ook gebruikt zou moeten kunnen worden voor de grootse producties niet te laten varen. Pas toen er knopen doorgehakt zouden worden en er al politiek bloed gevloeid was – even triest voor de Groningers als vermakelijk voor de buitenstaanders – werd het monumentale karakter van het gebouw als troef ingezet. Er groeide snel ongerustheid dat de sfeer van het theater aangetast zou worden.

RESPECT

Harde voorwaarden van gebruik moesten het ineens afleggen tegen niet in cijfers te calcu-

De schouwburg thans, na vergroting en restauratie. De verhoogde toneeltoren is een goed geslaagd voorbeeld van aanpassing aan het ritme en uitmontering van het oorspronkelijke gebouw. De uitgevulde hoekruimten op de begane grond aan de voorzijde zijn gedetailleerd in eclectische stijl; de galerijen op de eerste verdieping kregen daarentegen een hedendaagse vormgeving. Foto: Frank Straatemeier, Groningen

leren gevoelsmatige waarden die het vertrouwde, feestelijke gebouw bezat. De Stadsschouwburg bleek plots een monument te zijn. Niet omdat het officieel als zodanig bij het Rijk geregistreerd stond, want er was nog niet eens begonnen met de registratie van de jongere bouwkunst, maar omdat (invloedrijke) bevolkingsgroepen dat in korte tijd gingen beseffen. Het gemeentebestuur raakte spoedig overtuigd, temeer daar meer respect voor het monument ook besparingen zouden opleveren.

De oplossing is er na vele jaren geharrewar gekomen. De theaterzaal is gerespecteerd en gerestaureerd waarbij de toneeltoren vier meter minder hoog is geworden. Daardoor kan de schouwburg nagenoeg alle soorten van theaterproducties ontvangen en kunnen allerlei gewenste voorzieningen uitgebreid of aangebracht worden. Maar ook de architectonische kwaliteit van het gebouw is recht gedaan. De uitwendige geleding van het oude gebouw bestaat uit een ritme van pilasters en kroonlijsten van kunststeen die een stevige omkadering van raamtraveeën en muurvlakken vormen. Dat ritme heeft de architect (J. Kramer van bureau Duintjer, Isthia, Kramer en Van Willigen te Amsterdam) voortgezet in de verlengde en verhoogde toneeltoren. Daar heeft het lijstwerk echter geen decoratieve detaillering van kapitelen, basementen, balustrades, enz. ontvangen, waardoor de uitbreidingen als nieuwe bewegingen herkenbaar blijven, ondanks dat het exterieur stevig kleuren ontving: alle cementbanden kregen een warme gele zandsteen

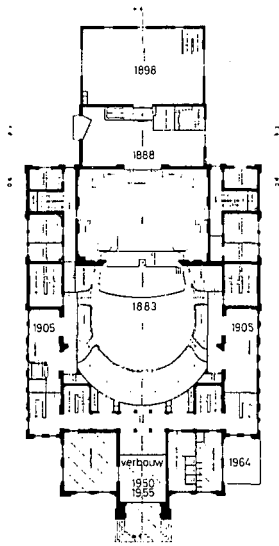
kleur en de muurvlakken werden in een heldere ossebloedkleur gezet. Het is even wennen met die kleur. Het leidt misschien de aandacht wat af van het feit dat de verspringingen in de bouwvolumes er een stevige sprong bij gekregen hebben. Zo'n toneeltoren van 18 meter is vanzelfsprekend niet helemaal weg te werken, maar door de reeks van de sprongen en de assen van de volumes aan te houden, zijn de verhoudingen aangenam gebleven.

INCONSEQUENTIE

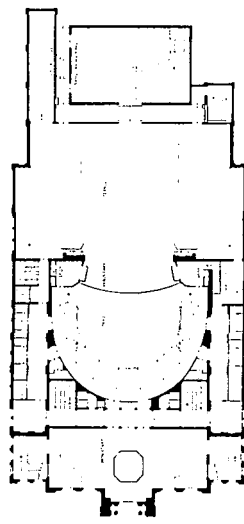
De uitgevulde hoekruimten aan de voorzijde zijn niet eerlijk als toevoegingen vormgegeven, maar gedetailleerd in eclectische stijl. Een onverklaarbare inconsequentie, want de galerijen die op de garderobe-uitbouwen van 1904 gebouwd zijn kregen wel weer een hedendaagse vormgeving. Deze gangvormige uitlopen van de zg. 'grote foyer' (die veel te klein was) hebben de rondboogvorm van de ramen van de verdieping gekregen en zijn waarschijnlijk om lomphed te vermijden van transparant materiaal geconstrueerd. Het effect van ontkenning van materiaal of volume, zo dit nagestreefd is, is echter niet bereikt. Door hun sterk 'glimmende' aanwezigheid zijn het opvallende elementen die het aangename beeld van het totaal wat verstoren.

BONBONNIÈRE

Van binnen is de zaal waar alles om draait in nagenoeg oorspronkelijke staat teruggebracht. Veranderingen van later zijn ongedaan gemaakt en de zaal is weer de 'bonbonnière' die Jasperina de Jong zo waardeerde. De accommodatie voor de artiesten, die buitengewoon beperkt was, is verbeterd en vooral de verkeersvoorzieningen van gangen en trappen, de garderobe en andere voorzieningen kregen functioneler plaatsen en konden worden uitgebreid. De foyer werd her-

Op deze plattegrond van de eerste verbouwing van de Groninger schouwburg staat door middel van jaartallen aangegeven wanneer en waar de verbouwingen plaats hadden.

Plattegrond van de eerste verbouwing van de school 'Sint van'. Duidlijk is in vergetelheid met de tekening links de verbouwing van het noodloos te zien. Tekening van het architectuurhistorisch Dinsje Iden Kramer Van Wilgen B.V.

steld en net als de buitenkant van het complex in levendiger kleuren dan die van het uitgeteerde bleke neo-classicistische schema geschilderd. In het kader van de B.K.R. kre-

gen vijf kunstenaars de opdracht om op een of meer plaatsen van het gebouw schilderijen aan te brengen; dit gebeurde met zeer uiteenlopend resultaat.

Terwijl in enkele plaatsen in Nederland bij het verbeteren van theaters snel aangepakt werd, hetgeen ten koste van de architectonische kwaliteit van deze interessante gebouwen is gegaan, zijn de Groningers jarenlang aan het ruziën geslagen. Maar daar is dan wel een goed bruikbaar en modern theater en een gerespecteerd monument het resultaat van.

Ter gelegenheid van het eeuwfeest en de heropening is het boek 'Bij open doek. 100 jaar Stadsschouwburg Groningen' uitgegeven (f 34,75).

* Onlangs verschenen nog twee boeken die van belang zijn voor de (bouw) geschiedenis van Groningen.

- Dr. G. Overdiep. *De Plattegrond van de stad Groningen door Jacob van Deventer uit omstreeks 1565*, uitgegeven door Canaletto, Alphen aan den Rijn (f 55,-)

- Auke van der Woud (red) *De innige betrekking tussen stad en hogeschool*, uitgegeven door de Rijksuniversiteit Groningen (f 10,-), waarin ook de gedeeltelijke sloop van de Harmonie t.b.v. bouw van het Juridisch Centrum wordt behandeld.

Groep 'witte villa's' op monumentenlijst

Bij de term 'witte villa's' denkt men wellicht aan grote, weelderige landhuizen uit de vorige eeuw. De groep 'witte villa's' die nu op de monumentenlijst wordt geplaatst, omvat echter een beperkt aantal woonhuizen uit de periode van het z.g.n. Nieuwe Bouwen. De meeste van deze woonhuizen worden gekenmerkt door een witgepleisterd uiterlijk (vandaar de term), een plat dak en blokvormige bouwvolumes met grote vensterstroken. De architecten van het Nieuwe Bouwen streefden een abstracte, heldere architectuur na en legden zich toe op een efficiënt ruimtegebruik. Ook werd geëxperimenteerd met prefab-bouw, in hout of staal met betonplaten.

De ideeën, uitkomsten en betekenis van deze internationaal georiënteerde architectuurstroming zijn in de vakliteratuur en in vijf tentoonstellingen in het afgelopen jaar ruimschoots belicht en ook de meeste der geselecteerde villa's hebben hierin gedeeld. Vanwege de vijftig-jaren-grens die de Monumentenwet stelt aan een monument voordat het voor bescherming in aanmerking kan komen, moesten tot nu toe diverse belangrijke voorbeelden van het Nieuwe Bouwen onbeschermd blijven. Aan dit euvel hoopt de Monumentenraad enigszins tegemoet te komen door het inmiddels uitgebrachte advies met lijsten van 'bijzondere monumenten van jon-

gere bouwkunst' (1850-1940) - waarop ook verschillende monumenten van andere richtingen dan het Nieuwe Bouwen zijn opgenomen - en door de nu voorliggende groep 'witte villa's'.

Bij de samenstelling van onderstaande, zeer beknopte, lijst hebben de volgende criteria een rol gespeeld: de vijftig-jaren-grens van de Monumentenwet, de spreiding in de regio, de architectuurhistorische betekenis van het oorspronkelijk concept en de mate waarin aansluiting bij de internationale architectuurontwikkeling is te onderkennen.

APARTE CATEGORIE

Dat de 'witte villa's' nu als een aparte categorie naar voren worden gebracht, is gebaseerd op de gedachte dat het mogelijk is om juist aan de hand van enkele goed gekozen voorbeelden binnen de woonhuizen van het Nieuwe Bouwen in Nederland een bescheiden beeld te geven van de hoofdelementen van het moderne internationale bouwen - iets wat op geen enkel ander gebied van de moderne architectuur in ons land mogelijk is. Bij het Nieuwe Bouwen heeft ondermeer het werk van Frank Lloyd Wright, Le Corbusier, L. Mies van der Rohe, A. Loos, A. Luçat en anderen invloed gehad. Sporen daarvan zijn in deze groep van Nederlandse 'witte villa's' terug te vinden. Omgekeerd zijn de architecten daarvan in het buitenland niet onopgemerkt gebleven, zoals J. Duiker, J. B. van Loghem, G. Rietveld en L. C. van der Vlugt.

Kralingseplaslaan 38 te Rotterdam, een 'witte villa' ontworpen door één van Nederlands belangrijkste architecten van het z.g. Nieuwe Bouwen, L. C. van der Vlugt. Foto: Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist